

ΘΑ ΗΘΕΛΑ νὰ περιγράψω ἓνα φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται τὸν τελευταῖο καιρὸ (τὰ τελευταῖα 4-5 χρόνια) στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία, κυρίως στὴν πανεπιστημιακὴ· σὲ μελετητὲς ποὺ ἐργάζονται σὲ ἑλληνικά καὶ σὲ ξένα πανεπιστήμια. Πρόκειται γιὰ μιὰ τάση ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομαστεῖ ἔξαρση τῆς θεωρίας ἢ, καλύτερα, ἔξαρση τῆς ἐπιθυμίας γιὰ θεωρία, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἐπίμονη διαπίστωση ὅτι ἡ ἐλληνικὴ κριτικὴ ἀποφεύγει τὴ θεωρία, καὶ ἡ ἐνθερμη ἐξέταση λογοτεχνικῶν ἔργων ἢ περιόδων μὲ τὶς ἀρχές μιᾶς θεωρητικῆς προσέγγισης. Τὸ φαινόμενο συντίθεται κυρίως ἀπὸ τὰ κείμενα ὀρισμένων νέων μελετητῶν, στὴν πλειονότητά Ἑλλήνων ποὺ ἔχουν κάνει σπουδὲς στὸ ἐξωτερικό, πρὶν συγκεκριμένα στὴ Γαλλία ἢ στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ χῶρο, καὶ ἀντανακλᾷ τὶς ζυμώσεις ποὺ παρατηροῦνται στὴν πανεπιστημιακὴ κριτικὴ αὐτῶν τῶν χωρῶν τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκδοχὴ τῆς θεωρητικῆς ἔξαρσης εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ὅχι τόσο γιὰ τὰ ἔως τώρα ἀποτελέ-

σματά της, όσο γιατί μπορεί νὰ γίνει ἡ ἀφορμὴ γιὰ ἓναν ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τῆς φυσιογνωμίας τῆς ἑλληνικῆς κριτικῆς καὶ γιὰ μιὰν ἐπανεξέταση τοῦ περιεχομένου τῆς κριτικῆς καὶ τῆς φιλολογίας.

Ἡ ἔξαρση τῆς θεωρητικῆς ἐπιθυμίας στὴ χώρα μας παρουσιάζεται σὲ μιὰν ἐποχὴ πού τὸ θεωρητικὸ πάθος στὸ ἐξωτερικὸ βρίσκεται σὲ ὑποχώρηση, ὅχι μόνο ἀπὸ τὰ ἰσχυρὰ πλήγματα κριτικῶν πού δὲν πιστεύουν στὴ χρησιμότητα τῆς θεωρίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιθεωρητικὴ μεταστροφή ὁρισμένων πρωτεργατῶν του. Γιὰ νὰ περιοριστῶ μόνο σὲ τίτλους βιβλίων θὰ ἀναφέρω, στὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, τὸ πολὺ γνωστὸ *Against Method* τοῦ Paul Feyerabend (1975), στὸ πεδίο τῶν μαρξιστικῶν ἀναζητήσεων τὸ *The Poverty of Theory* τοῦ E. P. Thompson (1978) καὶ στὴν περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας τὴ συζήτηση πού ἔγινε ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ ἀμερικανικοῦ περιοδικοῦ *Critical Inquiry* (1982-1985), μὲ ἄρθρα πού συγκεντρώθηκαν σὲ τόμο τὸ 1985 ἀπὸ τὸν W. J. T. Mitchell μὲ τίτλο *Against Theory*, καθὼς καὶ τὰ βιβλία *The End of Literary Theory* τοῦ Stein Haugon Olsen καὶ *The Failure of Theory* τοῦ Patrick Parrinder — καὶ τὰ δύο κυκλοφόρησαν τὸ 1987.

Ἐπειδὴ στὶς κριτικὲς μας συζητήσεις (καὶ ὅχι μόνο σ' αὐτές) ἡ λέξη θεωρία καὶ τὰ παράγωγά της

χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνὰ καὶ μὲ ποικίλο περιεχόμενο, θὰ ἤθελα νὰ διευκρινίσω, γιὰ ν' ἀποφύγω τὶς παρεξηγήσεις, τί ἐννοῶ μὲ τὸν ὅρο θεωρία. Ὁπωσδήποτε δὲν ἐννοῶ τὸ εἶδος τῆς κριτικῆς πού προχωρεῖ σὲ πραγματιστικὲς γενικεύσεις καὶ θεωρητικοποιήσεις, οὔτε τὴν ἐφαρμογὴ κριτικῶν τρόπων διαμορφωμένων μὲ τὴ σύμπραξη τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν μεθόδων ἄλλων γνωστικῶν πεδίων (τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ψυχανάλυσης κτλ.), ἐφόσον ἡ σύμπραξη αὐτὴ πραγματοποιεῖται μέσα στὸ ἔδαφος τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Οὔτε οἱ ἐμπειρικὲς καθολικεύσεις οὔτε ὁ συνεταιρισμὸς τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς μὲ ἄλλα γνωστικὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ κάνουν μιὰ κριτικὴ συζήτηση θεωρητικὴ, μὲ τὴν ἐννοια πού χρησιμοποιῶ ἐδῶ τὸ ἐπίθετο θεωρητικός. Γιατὶ θεωρία, μὲ τὴν οὐσιαστικὴ ἐννοια τοῦ ὅρου (ἡ ὁποία στὸν χῶρο τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς γίνεται, γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναφέρω παρακάτω, ἐννοια ἀπόλυτη), εἶναι «ἡ προσπάθεια νὰ βγεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τῆς κριτικῆς μὲ σκοπὸ νὰ τὴ διευθύνει ἀπέξω», ἡ ἐπιθυμία ἀναγωγῆς σ' ἓνα σημεῖο, ἀπ' ὅπου νὰ μπορεῖ νὰ τὴ βλέπει κανεὶς ὁλόκληρη καὶ ἀντικειμενικά.¹ Εἶναι

1. St. Knapp and W. B. Michaels, «Against Theory», *Against Theory*, σ. 30.

ἐκείνη ἢ κατεύθυνση τῆς ἀσχολίας μὲ τὰ λογοτεχνικά κείμενα, πού ἐπιχειρεῖ νὰ προβεῖ στὴν ἐρμηνεία τους ποριζόμενη τὰ κριτήριά της ἀπὸ κάποιο γενικό ἐρμηνευτικό σύστημα, τὸ ὁποῖο ἔχει συγκροτήσει κοιτάζοντας τὸ ἀντικείμενό της ἀπὸ μιὰν ἀπόσταση, ἐκ τῶν ἄνω, ἢ μέσα ἀπὸ τὸ πεδίο μιᾶς ἄλλης γνωστικῆς περιοχῆς· σύστημα γενικό, μὲ τὴν ἐννοία ὅτι πιστεύει πὼς ἡ ἐγκυρότητά του δὲν ἔχει ἰσχὺ μόνο γιὰ τὴν ἐποχὴ της ἢ γιὰ περισσότερες ἐποχές καὶ γιὰ συγκεκριμένες ἀναγνωστικὲς κοινότητες, ἀλλὰ παραμένει πάντοτε ἀμετάβλητη. Πρόκειται γιὰ τὴν πίστη στὴ δυνατότητα ἀνακάλυψης καθολικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες, ὅταν ἐφαρμοστοῦν πιστά, δίνουν πάντα σωστά ἀποτελέσματα. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀρχῶν τῆς θεωρητικῆς δραστηριότητος ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν λοιπῶν κριτικῶν πραγματεύσεων εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν νόμων ἀπὸ τοὺς κανόνες. Ἐνῶ οἱ ἄλλες κριτικὲς προσεγγίσεις δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν καθολικὴ ἰσχὺ, γιατί οἱ ὅροι τῶν ἐφαρμογῶν τους ποικίλλουν ἀνάλογα μὲ τὶς συνθῆκες τῶν πεδίων τῆς πρακτικῆς τους, ἡ θεωρία ἀναζητεῖ μιὰ μέθοδο προγραμματισμοῦ βασισμένη σ' ἓναν μηχανισμό ἀντικειμενικότητος, πού ἐπιτρέπει σὸν χρήστη του νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς προτιμήσεις του καὶ ἀπὸ τὴ σχετικότητα τῶν ἐμπειρικῶν του διαπιστώσεων καὶ νὰ εἰσδύσει στὴν ἀναλλοίωτη οὐσία τοῦ κειμένου. Οἱ γε-

νικεύσεις καὶ οἱ θεωρητικοποιήσεις τῶν ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων τῆς εἶναι ἀνεπαρκεῖς (ἡ ἐννοία τοῦ ἐμπειρισμοῦ τῆς προκαλεῖ ἀπέχθεια), γιατί ὁ ἐμπειρισμὸς εἶναι γι' αὐτὴν ταυτόσημος μὲ τὸν ὑποκειμενισμό. Γι' αὐτὸ προχωρεῖ στὴ διαμόρφωση γενικῶν ἀρχῶν πού στηρίζονται ὅχι στὴν ἐμπειρία τῆς σχέσης τοῦ δέκτη μὲ τὸ κείμενο, ἀλλὰ στὴ μελέτη αὐτῶν πού θεωρεῖ ἔμφυτες ιδιότητες τοῦ κειμένου. Μὲ λίγα λόγια, ἡ θεωρητικὴ πραγμάτευση εἶναι ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς μελέτης τῆς λογοτεχνίας πού πιστεύει πὼς εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀκόμη μορφή κριτικῆς πρακτικῆς.

Εἶναι κυρίως ἡ ἔξαρση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ δύο εἶδη θεωρίας πού ἀνέφερα —τῆς θεωρίας ἢ ὁποία κοιτάζει τὸ ἀντικείμενό της ἐκ τῶν ἄνω— πού παρατηρήθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ ἐξωτερικό, στὶς χώρες πού ἀποτελοῦν τὰ πολιτιστικά μας πρότυπα. Στὸ εἶδος αὐτὸ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀποκαλούμενη «ἀρνητικὴ θεωρία», ἡ συλλογιστικὴ τῆς ὁποίας ἀναλώνεται στὴν ἀπόδειξη τοῦ ἀντίθετου ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς θεωρίας, δηλαδή στὴν ἀμφισβήτηση ὅτι ὑπάρχουν θεμελιώδεις ἀρχές, πάνω στὶς ὁποῖες θὰ μπορούσε νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ κριτικὴ συζήτηση. Ἡ «ἀρνητικὴ θεωρία», πού παρουσιάζεται κυρίως μὲ τὴν ὀνομασία «ἀποδόμηση» (deconstruction), ἐπισημαίνει ὅτι οἱ νόμοι καὶ οἱ ἀρ-

χές πού ἡ θεωρία ἐντοπίζει ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία εἶναι κι αὐτὰ προϊόντα τῆς ἱστορίας, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα οἱ πεποιθήσεις μας νὰ ἐλεγχοῦν ἀπὸ κάτι τοῦ ὁποίου ἡ πηγὴ δὲν εἶναι κι αὐτὴ μιὰ πεποίθηση, καὶ ὅτι ὅλες οἱ ἐρμηνεῖες, τόσο τῆς θεωρητικῆς ὅσο καὶ τῆς μὴ θεωρητικῆς κριτικῆς, εἶναι ἐξίσου ἀναληθεῖς. Ἡ ἀρνητικὴ θεωρία δὲν μᾶς λέει τίποτε γι' αὐτὸ πού μποροῦμε νὰ κάνουμε, γιὰτὶ πιστεύει ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε τίποτε· προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει ὅτι αὐτὸ πού κάνουμε εἶναι λανθασμένο. Προσπαθεῖ δηλαδὴ ν' ἀποδομήσει τίς ὁποῖες ἐρμηνεῖες τῶν κειμένων ὡς ὑποκειμενικὲς κατασκευές ὀφειλόμενες στὴν ἀνυπαρξία ἐνὸς κεντρικοῦ νοήματος. Ἡ ὁμοιότητά της μὲ τὴ θετικὴ θεωρία βρίσκεται στὸ ὅτι ὑποστηρίζει πῶς ἡ ἐγκυρότητα τῶν πεποιθήσεων τοῦ κριτικοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν αὐτὲς στηρίζονται σὲ μιὰ κατάσταση τῆς γνώσης ἀνεξάρτητη ἀπὸ τίς πεποιθήσεις· ἡ διαφορὰ της στὸ ὅτι πιστεύει πῶς κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀσχολεῖται ὅχι μὲ τὴν ἐρμηνεία τῶν κειμένων ἀλλὰ μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐρμηνείας τῶν κειμένων, καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι μιὰ θεωρητικὴ δραστηριότητα.

Ἀπ' ὅσα εἶπα ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι ἡ ἐξαρση τῆς θεωρητικῆς δραστηριότητος στὸ ἐξώτερο ἦταν κυρίως μιὰ ἀκόμη ἀπόπειρα τῆς φιλοσοφίας

νὰ χειραγωγῇ τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ. Κατὰ βάθος τὸ θέμα εἶναι κυρίως καὶ πάλι ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μὲ τὴ φιλοσοφία, ἀπάντηση πού, πιστεύω, θὰ μπορούσε νὰ μᾶς τὴ δώσει ἐγκυρότερα ὅχι ὁ φιλόσοφος ἀλλὰ ὁ λογοτεχνικὸς κριτικὸς. Καὶ εἶναι σὲ θέση ὁ λογοτεχνικὸς κριτικὸς νὰ δώσει τὴν ὀρθότερη ἀπάντηση, γιὰτὶ διαθέτει τὴν πείρα καὶ τὸ κύρος τῆς πρακτικῆς του. Γιὰτὶ, παρ' ὅλα τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῶν παραδόσεών τους, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ εἶναι δύο διαφορετικὲς δραστηριότητες, τόσο ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς καλὸς κριτικὸς χωρὶς νὰ εἶναι καλὸς φιλόσοφος, ἐνῶ ἓνας καλὸς φιλόσοφος τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι θὰ εἶναι κακὸς κριτικὸς. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ καθοδηγούμενη ἀπὸ αὐτὴν λογοτεχνικὴ θεωρία εἶναι διαφορετικὲς δραστηριότητες ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ, γιὰτὶ καταφρονοῦν τίς συγκεκριμένες ἐρμηνευτικὲς πράξεις, πού εἶναι τὸ ἔργο τῆς κριτικῆς, ἐπιχειρώντας νὰ δώσουν ἓνα γενικὸ διάγραμμα ἐρμηνείας. Καὶ «ὅπως ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση μιᾶς δραστηριότητος δὲν εἶναι μιὰ ἐκφραση αὐτῆς τῆς δραστηριότητος ἀλλὰ τῆς φιλοσοφίας, ἔτσι κι ἓνα διάγραμμα ἐρμηνείας δὲν εἶναι μιὰ ἐρμηνεία ἀλλὰ ἓνα διάγραμμα».²

2. Stanley Fish, «Consequences», *Against Theory*, σ. 123.

Ἄλλὰ ἂς ἐπιστρέψουμε στὴ διερεύνηση τῆς θεωρητικῆς ἀνάτασης στὸν χῶρο μας, ποὺ φτάνει κάποτε στὸ πάθος, ἂν ὅχι στὴν ὑστερία. Ἄν προβάσουμε αὐτὴ τὴν ἀνάταση πάνω στὸ σημερινὸ τοπίο τῆς φιλολογίας καὶ τῆς κριτικῆς μας, θὰ δοῦμε πῶς εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὴν ἐξηγήσουμε. Οἱ κύριες αἰτίες τῆς θεωρητικῆς ἀναζήτησης στὸν αἰῶνα μας θὰ πρέπει βέβαια νὰ ἐντοπιστοῦν στὴν ἀντίδραση πρὸς δύο ἀντιτιθέμενες μεταξύ τους κριτικὲς τάσεις: πρὸς τὶς παρεκτροπὲς τῆς ἱμπερσοιονιστικῆς προσέγγισης, ἀπὸ τὴ μιά, ποὺ χρησιμοποιοῦσε τὴν κριτικὴ πράξη γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ἑνὸς ἀποκλειστικὰ προσωπικοῦ γούστου· καὶ πρὸς τὴ στεγνότητα τοῦ θετικισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἡ κριτικὴ πρέπει νὰ ἀσχολεῖται μόνο μὲ ἀπτά δεδομένα καὶ ν' ἀποφεύγει τὶς ἀφαιρέσεις — στεγνότητα ποὺ περιορίζε τὴν κριτικὴ στὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν καὶ βιογραφικῶν στοιχείων ἑνὸς ἔργου καὶ τοῦ δημιουργοῦ του, σὲ μιὰ δραστηριότητα τὴν ὁποία πολλοί, ἀκόμα καὶ σήμερα, ὀνομάζουν φιλολογία. Ἄλλὰ αὐτὲς οἱ τάσεις ἔχουν ἀπὸ καιρὸ πάψει ν' ἀποτελοῦν κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς κριτικῆς μας, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ πούμε πῶς εἶναι αἰτίες τῆς σημερινῆς θεωρητικῆς ἑξαψης. Ἀκόμη, ὁ θεωρητικὸς προβληματισμὸς στὴ φιλολογία μας εἶναι εὐδιάκριτος ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα

τῆς δεκαετίας τοῦ '70 καὶ αὖξων,³ ὥστε οἱ διαπιστώσεις τῶν θεωρητικῶν μας ὅτι ὑπάρχει στὸν τόπο μας μιὰ ἀποστροφή γιὰ τὴ θεωρία θὰ πρέπει νὰ ὀφείλεται σὲ ἄγνοια τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας (ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ σὲ παλαιότερες ἐποχὲς ἡ κριτικὴ μας παρουσιάζεται ἐντονα θεωρητικῇ). Μὲ αὐτὰ δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι ὅλα πᾶνε καλὰ στὴ φιλολογία μας καὶ στὴν κριτικὴ μας. Θέλω ἀπλῶς νὰ διευκρινίσω ὅτι οἱ κριτικὲς μας ἀδυναμίες δὲν εἶναι αὐτὲς τὶς ὁποῖες διαπιστώνουν οἱ θεωρητικοί μας.

Οὐτε, ἀκόμη, θὰ ἤθελα νὰ πῶ ὅτι τὰ κείμενα τῶν θεωρητικῶν μας δὲν παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Ὅσο κι ἂν αἰσθανόμαστε ὅτι ἡ δραστηριότητά τους ὑπαγορεύεται ἀπὸ μιὰν ἐπιθυμία φιλοσοφικῆς περυσσώτερο παρὰ λογοτεχνικῆς ὕφης, ἀρκετὲς παρατηρήσεις τους εἶναι ἀξιόλογες καὶ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν ἀφορμὴ γιὰ γόνιμες συζητήσεις. Ὅχι ὅμως

3. Ἡδη μόνο ὡς τὸ 1981 ὑπάρχουν στὰ ἐλληνικὰ 70 θεωρητικῆς φύσεως δημοσιεύματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 23 εἶναι βιβλία (βλ. Ἐρατοσθένης Γ. Καψωμένος, «Ἡ σημειολογικὴ προσέγγιση τῆς λογοτεχνίας στὴν Ἑλλάδα. Σύντομο διάγραμμα-ἀπολογισμός», *Πρακτικὰ Δεύτερου Συμποσίου Ποίησης. Πανεπιστήμιο Πατρῶν*, 2-4 Ἰουλίου 1982, Ἀθήνα 1983, σ. 189-210). Ἀπὸ τὸ 1982 καὶ ἐξῆς τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ γίνονται πυκνότερα.

γιαὶ συζητήσεις θεωρητικῆς φύσεως, γιατί οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι κυρίως ὅσες κατορθώνουν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ σύνδρομο τῆς θεωρητικολογίας. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν διατυπωθεῖ σὲ πείσμα τῆς θεωρίας, βρίσκονται ἐγκατεσπαρμένες ἐδῶ κι ἐκεῖ, μισοκαλυμμένες ἢ ἀσφυκτικὰ συνωθούμενες μέσα σ' ἓνα πλῆθος ρητορικῶν ὄγκων. Εἶναι παρατηρημένο ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἀναζήτησις στὸν χῶρο τῆς κριτικῆς ἐνθαρρύνει τὴν ἀνάπτυξιν ἑνὸς οἰδηματικοῦ ὕφους, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν κατόρθωσαν νὰ μείνουν ἀπρόσβλητοι οὔτε οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκπρόσωποι τοῦ εἶδους. "Ομως στὴν περίπτωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀσχολουμένων μετὰ τὴν λογοτεχνικὴν θεωρίαν ὑπάρχει, μέχρι στιγμῆς, ἓνα εἰδικότερον πρόβλημα διατύπωσης, ποὺ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴν συνήθη παθολογικότητα τῆς ἔκφρασις τῆς λογοτεχνικῆς θεωρίας· ἓνα πρόβλημα ποὺ πιστεύω πῶς θὰ πρέπει νὰ ὀφείλεται, σὲ μεγάλο βαθμό, στὴν ἀνεπάρκειαν τῆς φιλοσοφικῆς ὑποδομῆς. Ἐνῶ οἱ ξένοι θεωρητικοὶ βασίζουν τίς διαπιστώσεις τους στὴ στερεότητα τῆς φιλοσοφικῆς τους κυρίως παιδείας καὶ ξεκινοῦν ἀπὸ τίς ὠθήσεις τῶν φιλοσοφικῶν τους κατευθύνσεων —κυρίως ἐκείνων τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας— τὰ ἑλληνικὰ θεωρητικὰ κείμενα αἰσθάνεται κανεὶς πῶς ἐλαύνονται ἀπὸ ἓνα ὄψιμον καὶ ἀμήχανον φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον, πῶς προσπαθοῦν νὰ οἰκοδομηθοῦν σ' ἓνα

ἔδαφος ποὺ μοιάζει μετὰ κινούμενη ἄμμο. Ἀπὸ ἐδῶ κυρίως προέρχονται τὰ συλλογιστικὰ κενά, οἱ ἐννοιολογικὲς συγχύσεις καὶ οἱ ἀντιφάσεις, ποὺ βρίσκουμε στὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα, ἢ εὐκολία μετὰ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦνται οἱ ὅροι, ποὺ κάποτε φτάνει στὴν ὁρολαγνεῖα. Ἴσως ἀπὸ ἐδῶ νὰ προέρχεται καὶ ἡ αὐταρέσκεια τοῦ ὕφους, ποὺ γίνεται συχνὰ αἰσθητὴ· μιὰ αὐταρέσκεια ποὺ θὰ μπορούσε νὰ περάσει ἀπαρατήρητη σὲ ἐργασίες ποὺ διακρίνονται γιὰ τὴν πρωτοτυπίαν τους, ὅχι ὅμως καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ ἐξαντλοῦνται σὲ ἀπλὲς ἐφαρμογὰς ξένων ἰδεῶν· καὶ ὅπωςδὴποτε ὅχι σὲ κείμενα ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπὸ ἀντιμπερессиονιστικὴ διάθεσις, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ ἐκφραστικὴ αὐταρέσκεια εἶναι μιὰ φυσικὴ κλίσις τῆς ἱμπερессиονιστικῆς γραφῆς.

Νομίζω πῶς κανεὶς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν μιὰ οὐσιαστικὴ γνώσιν τῆς φύσεως τῆς λογοτεχνίας, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δὲν πιστεύουν πῶς ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ κριτικὴ τῆς εἶναι θεραπαινίδες τῆς φιλοσοφίας, δὲν θὰ μπορούσε νὰ δεχτεῖ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχει ἓνα σημεῖον *a priori* ἢ ἄνω ἢ ἐκτὸς τῶν πεποιθήσεων καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ κριτικοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπισκοπεῖ ἓνα ἔργο μετὰ ἀπόλυτη ἀντικειμενικότητα. Ἡ ἐπιστημολογικὴ ἐπιθυμία τῆς θεωρίας νὰ στηρίξει τὴν ἐρμηνείαν τῆς πᾶν σὲ μιὰν ἄμεση ἐπαφὴ μετὰ τὸ ἔργο, σὲ μιὰν

ἐξέταση ἀμίαντη ἀπὸ τῇ διαμεσολάβηση τῶν ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων, ἡ ἀπόπειρα προσδιορισμοῦ μιᾶς προερμηνειακῆς κατάστασης τῆς γνώσης, εἶναι μάταιο ἐγχείρημα. Οἱ ἐρμηνευτικοὶ νόμοι ποὺ προσπαθεῖ νὰ διατυπώσῃ ἡ θεωρία, θὰ ἀντλοῦνται πάντοτε μέσα ἀπὸ τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες πιστεύει ὅτι ἔχει κατορθώσει νὰ διαφύγει. Γιατὶ ὅλες οἱ πράξεις παραγωγῆς νοήματος, καὶ συνεπῶς οἱ ἀντικειμενικοὶ ὅροι ποὺ ἡ θεωρία πιστεύει πὼς καθοδηγοῦν τὴ συλλογιστικὴ τῆς, εἶναι ἐρμηνευτικὲς μορφοποιήσεις, προϊόντα τοῦ ὑπὸ συνεχῇ μετασχηματισμὸ κόσμου τῶν πεποιθήσεων. "Ὅταν ἀκόμη καὶ στὴν περιοχὴ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν δὲν ὑπάρχει θεωρία ποὺ νὰ συμφωνεῖ μὲ ὅλα τὰ γεγονότα τοῦ πεδίου τῆς ἐφαρμογῆς τῆς καὶ μιὰ οὐδέτερη παρατηρησιακὴ γλώσσα εἶναι ἀνέφικτη,⁴ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἐρμηνεία ἐνὸς λογοτεχνικοῦ κειμένου θὰ μποροῦσε νὰ καθοριστεῖ ἀπὸ μιὰν ὄντολογικὴ ιδιότητα τοῦ κειμένου, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ θεωρητικὴ χίμαιρα: ἡ ἀπογείωση ἐνὸς κριτικοῦ ἀερόστατου, μιὰ ὑπερδιαστολὴ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ κριτικοῦ γιὰ αὐθιγὴ πέρβαση. «Ἡ θεωρία», λέει ὁ Stanley Fish, «δὲν

4. Βλ. Paul Feyerabend, *Ἐνάντια στὴ μέθοδο: Γιὰ μιὰ ἀναρχικὴ θεωρίαν τῆς γνώσης*, μετάφραση Γρ. Καυκαλάς - Γ. Γκουνταρούλης, Θεσσαλονίκη 1983.

μπορεῖ νὰ καθοδηγήσῃ τὴν πρακτικὴ, γιατί οἱ κανόνες καὶ οἱ διαδικασίες τῆς δὲν εἶναι παρὰ γενικεύσεις ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς πρακτικῆς (καὶ μάλιστα ἀπὸ ἓνα μικρὸ τμήμα αὐτῆς τῆς ἱστορίας). Ἡ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν πρακτικὴ, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ οὐδετεροποιηθεῖ, γιατί ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγῃ, ἀνάγοντας τὴν προστακτικὴ αὐτῶν τῶν ἐνδιαφερόντων σὲ καθολικὲς ἐννοιες». ⁵ Καὶ ἐπειδὴ γενικεύει σὲ βαθμὸ ὑπέρμετρο, ἐπιχειρώντας νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πολλὰ —τὴν πολλαπλότητα καὶ κινητικότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου— μὲ τοὺς ὅρους τοῦ ἐνός, ἡ θεωρία εἶναι ἀπλουστευτικὴ καὶ ἀποκόβεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό τῆς.

Ἡ θεωρητικὴ ἀναζήτησις τῆς ἀντικειμενικότητας ὁδηγεῖ σὲ μιὰ κριτικὴ κατάσταση ὅχι διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ φιλολογικοῦ σχολαστικισμοῦ, τοῦ ὁποίου ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἡ ἀντίθεση. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἡ λογοτεχνικὴ θεωρία, μὲ τὴν ἐννοια μὲ τὴν ὁποία προσπαθῶ νὰ τὴν περιγράψω, διευρύνει τὸ περιεχόμενο τοῦ φιλολογικοῦ σχολαστικισμοῦ· γιατί μὲ τὴν ἐπίμονη ἐνασχόλησίν τῆς μὲ κάτι ποὺ δὲν ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς κριτικῆς πράξης εἶναι μιὰ νέα μορφή σχολαστικισμοῦ, ἓνας σχολαστικισ-

5. Fish, σ. 111-112.

σμός θεωρητικός. "Ως τώρα ὁ φιλολογικὸς σχολαστικισμὸς ἦταν ὁ θετικιστικὸς σχολαστικισμὸς, ἢ ἐν ὀνόματι τῆς ἀκρίβειας ἐμμονὴ στὸ ἀσήμαντο στοιχεῖο, ἢ καλλιέργεια τῆς ἀσχετοῦς ἢ τῆς ἐπουσιῶδους πληροφορίας. Ὁ θετικιστικὸς σχολαστικισμὸς ἐβλεπε τὸ ἔργο ἀπὸ πολὺ κοντά, τόσο κοντά, ὥστε ὄχι μόνον νὰ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του τὸ σύνολο ἀλλὰ καὶ νὰ περιορίζεται στὸ ἐλάχιστο τὸ ὀπτικὸ του πεδίο. Ὁ θεωρητικὸς σχολαστικισμὸς κοιτάζει τὸ ἔργο ἀπὸ πολὺ μακριά, τόσο μακριά, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνει τὴν πραγματικὴ του εἰκόνα. Ὁ παλαιὸς σχολαστικισμὸς ἦταν ὁ σχολαστικισμὸς τῆς ἀσημαντῆς λεπτομέρειας. Ὁ νέος εἶναι ὁ σχολαστικισμὸς τῆς ἀδιάφορης γενικότητος. Ὁ παλαιὸς λειτουργοῦσε κυρίως σ' ἓνα ἐπίπεδο προκριτικό. Ὁ νέος λειτουργεῖ κυρίως σ' ἓνα ἐπίπεδο μετακριτικό. Καὶ οἱ δύο κραδαίνουν ἀκονισμένο τὸν πέλεκυ τῆς ἐπιστήμης ὄχι μόνον στὴ μονομαχία τους μὲ τὸν ἀχυρένιο ἱππότη τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ ἀλλὰ καὶ στὴ μεταξὺ τους μονομαχία. Ὁ θετικιστικὸς καὶ ὁ θεωρητικὸς σχολαστικισμὸς δὲν εἶναι παρὰ οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος, ἐνὸς νομίσματος χωρὶς ἀγοραστικὴ ἀξία κατὰ τὴν κριτικὴ πράξη.

Θὰ πρέπει νὰ τὸ ποῦμε: κάθε φορὰ πού τὸ αἶτημα τῆς ἐπιστημονικότητος πάει νὰ κατακαλύψει τὴν κριτικὴ πράξη, ἢ κριτικὴ ὑποφέρει τόσο, ὅσο ὑπο-

φέρει ὅταν τὴν κατακαλύπτουν οἱ ὀμφαλοσκοπίες τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ. Γιατὶ ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη, μολονότι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἂν δὲν περιέχει τὴν ἐπιστήμη. "Ομως ἡ ἐπιστήμη τῆς δὲν εἶναι ἡ φιλοσοφία, εἶναι ἡ φιλολογία. "Οπως δὲν εἶναι κριτικὴ, ἂν δὲν εἶναι ἀξιολογικὴ. Τὸ ἔργο τῆς κριτικῆς εἶναι νὰ κρίνει τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα, καὶ κρίνειν σημαίνει διακρίνειν καὶ ἀξιολογεῖν: διαπίστωση ἂν ἓνα κείμενο ἔχει λογοτεχνικὴ ἀξία καὶ πόση, καὶ αἰτιολόγηση αὐτῆς τῆς διαπίστωσης. Μὲ λογοτεχνικὴ ἀξία ἐννοῶ φυσικὰ αὐτὸ πού δίνει λογοτεχνικὴ ὑπόσταση σ' ἓνα κείμενο, τὴ λογοτεχνικότητα, ἢ ὁποία δὲν εἶναι μόνον ἓνα παιχνίδι μορφικῶν κανόνων. Ἡ λογοτεχνικότητα μετρίεται βέβαια μὲ τὸν ρυθμὸ καὶ τὴν ἔνταση τῆς συγχώνευσης τοῦ σημαίνοντος μὲ τὸ σημαίνόμενο, ὅμως σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τῶν σημειομένων. Ἡ ἄποψη τοῦ Ρολάν Μπάρτ ὅτι ἡ κριτικὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μεταγλώσσα, ἓνα ἰδίωμα πού ἀσχολεῖται μόνον μὲ τὴ γλώσσα τῆς λογοτεχνίας καὶ καθόλου μὲ τὸν κόσμον, ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ σύστημα καὶ καθόλου μὲ τὸ μήνυμα, ὑποστηρίζει μιὰ κολοβωμένη, ἀνολοκλήρωτη κριτικὴ πράξη. "Οπως εὐνοχιστικὴ εἶναι καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς ἀποδόμησης, πού ἀρνεῖται τὴν ἐγκυρότητα νοήματος στὴν κριτικὴ δραστηριότητα. Γιατὶ ἀκόμη κι ἂν ἐνστερνιστοῦμε

τὶς ἀρχὲς τῶν φορμαλιστικῶν θεωριῶν (καὶ ἡ ἀποδόμηση εἶναι μιὰ μορφή φορμαλιστικῆς θεωρίας), θὰ αἰσθανθοῦμε κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους πῶς ἔχουμε ἀφήσει ἀπ' ἑξῶ κάτι ἀπὸ αὐτὸ πὺ νιώθουμε στὴν ἐπαφή μας μὲ τὸ ἔργο· ἓνα ὑπόλοιπο ψυχολογικῆς φύσεως, πὺ δὲν εἶναι ἀμέτοχο στὴ διαμόρφωση τῆς ἀρέσκειας ἢ τῆς ἀπαρέσκείας μας γιὰ τὸ ἔργο. Καὶ τὸ ὑπόλοιπο αὐτὸ εἶναι ὑποκειμενικὸ ὑπόλοιπο· εἶναι ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἀνταπόκρισῆς μας πρὸς τὸ ἔργο, πὺ διαπλάθεται ἀπὸ τὴν ἰδέα πὺ ἔχουμε γιὰ τὸν κόσμο. Εἶναι, μὲ ἄλλα λόγια, ἓνα ἰδεολογικὸ ὑπόλοιπο, πὺ παράγεται ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὶς πεποιθήσεις μας, οἱ ὁποῖες ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὶς σχέσεις μας μὲ τὶς κοινωνικὲς δομές, μέσα στὶς ὁποῖες ζοῦμε· ὅπως ἰδεολογικὴ εἶναι, ὡς ἓνα βαθμὸ, καὶ ἡ ἐκτίμηση τῆς μορφικῆς λειτουργίας τοῦ κειμένου, ἐνῶ, στὸν βαθμὸ πὺ δὲν εἶναι ἰδεολογικὴ, εἶναι ἐνστικτώδης, βιολογικὴ (δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικειμενικὴ). Ὁ κύριος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγει τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο, εἶναι βέβαια ὅτι τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο δὲν ἀπευθύνεται τόσο στὴ διάνοια ὅσο στὸ συναίσθημα, καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ συναισθήματος εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ προσδιοριστεῖ καὶ νὰ περιγραφεῖ ἀπ' ὅ,τι τὸ περιεχόμενο τῆς σκέψης. Ἡ κριτικὴ θὰ πρέπει νὰ συμφιλιωθεῖ

μὲ τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο, ὅχι μόνο γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ξεφύγει (εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπικοινωνήσῃ κανεὶς μ' ἓνα ἔργο μέσα ἀπὸ ἓνα κενό), ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ εἶναι αὐτὸ πὺ διαμορφώνει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀνταπόκρισὴ μας πρὸς τὰ πράγματα. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀντιλήψεις μας καὶ οἱ πεποιθήσεις μας δὲν μποροῦν νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ἀπὸ κάποια ὀντολογικὴ θεμελίωση τῆς γνώσης, δὲν ἀκυρώνει τὴν ψυχολογικὴ σημασία πὺ ἔχουν γιὰ μᾶς· δὲν ἐξασθενίζει τὴν ἀλήθεια τους, τὴν ὁποία τους ἀλήθεια, πὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνυπόστατη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτη.

Δὲν μποροῦμε νὰ πάρουμε τὴ λογοτεχνία στὰ σοβαρά, ἂν δὲν ξεκινᾶμε ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις μας καὶ τὶς πεποιθήσεις μας· ὅπως δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ἀφήνουμε τὶς πεποιθήσεις μας νὰ δοκιμαστοῦν, ἂν θέλουμε νὰ συμμετάσχουμε στὴ λογοτεχνικὴ ἐμπειρία. Ἡ κριτικὴ πράξη εἶναι ἓνα παράδοξο: εἶναι ἀδύνατο νὰ πραγματωθεῖ, ἂν ἐξαλείψουμε ἀπὸ αὐτὴν τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο· καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ πραγματωθεῖ, ἂν δὲν μπορεῖ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο. Ἡ κριτικὴ θὰ πρέπει νὰ διευκολύνει τὴν ἐκλογὴ· θὰ πρέπει νὰ βοηθεῖ τοὺς ἀναγνώστες νὰ προσδιορίσουν τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία πὺ ἔχει γι' αὐτοὺς ἓνα ἔργο, πράγμα πὺ πιστεύω πῶς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τὸ ἐπιτύχει πλήρως, ἂν ὁ

κριτικὸς δὲν δείξει πῶς ὁδηγήθηκε στὴ δική του ἀποψη γιὰ τὸ ἔργο καὶ δὲν ἐξηγήσει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἔργο ἔχει ἀξία γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του· ἂν δὲν ἐκφέρει τὴ δική του γνώμη, μὲ τὴν ἐπίγνωση ὅτι, ἐπειδὴ ἡ κρίση του εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἰδεολογικῆ καὶ ὑποκειμενικῆς, ἡ ἰσχὺς τῶν ἀξιολογήσεών του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι διαρκής· ὅτι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκτείνεται κυρίως μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀναγνωστικῆς κοινότητος τοῦ χώρου του καὶ τῆς ἐποχῆς του, μέσα στὸ χρονικὸ καὶ τοπικὸ περιβάλλον ποὺ διαμόρφωσε τὰ κριτήριά του ἢ, τὸ πολὺ, ἂν διαθέτει ὀξύ αἰσθητήριο, νὰ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ ὀρισμένες ἄλλες ἀναγνωστικὲς κοινότητες καὶ ἐποχές.

Ἀνέφερα προηγουμένως ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸ στοιχεῖο τῆς κριτικῆς εἶναι ἡ φιλολογία. Μὲ αὐτὸ θέλω νὰ πῶ ὅτι θὰ πρέπει νὰ νοοῦμε τὴν κριτικὴ καὶ τὴ φιλολογία ὡς δύο συστατικὰ μιᾶς ἐνιαίας καὶ ἀδιάσπαστης δραστηριότητος: τὸ ὑποκειμενικὸ καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ συστατικὸ, ποὺ τὸ ἓνα ἐλέγχει καὶ διαμορφώνει τὸ ἄλλο· ὡς δύο στοιχεῖα —ποὺ λειτουργοῦν ταυτόχρονα— μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαδικασίας, τὰ ὁποῖα εἶναι προϋπόθεση τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου, διεισδύουν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ ταυτίζονται, ὡς ἓνα βαθμὸ, τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ κριτικὴ εἶναι τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο αὐ-

τῆς τῆς διαδικασίας, ἡ ἐνέργεια ποὺ ἐπεξεργάζεται, συνθέτει καὶ ἀποτιμᾷ τὰ πορίσματα τῆς φιλολογίας, ἔργο τῆς ὁποίας εἶναι ἡ μελέτη καὶ ἱεράρχηση ἑνὸς πλήθους στοιχείων, ἀπὸ τὴ μικρὴ ἀλλὰ ὄχι ἄσχετη λεπτομέρεια ὡς τὴν ἄκρα ἀλλὰ ἐλεγχόμενη πάντοτε ἀπὸ τὰ πράγματα θεωρητικοποίηση, ἀπὸ τὴν ἀπλὴ διόρθωση καὶ τὴν ἀποκατάσταση ὡς τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ κειμένου. Ἡ φιλολογία κομίζει ὅλο ἐκεῖνο τὸ ποικίλο καὶ περίπλοκο ὕλικὸ —τὸ ὁποῖο περιέχει καὶ τὴ θεωρία— ποὺ θὰ ἐπιτρέψει στὴν κριτικὴ ν' ἀποτυπώσει τὸν ἀξιολογικὸ ἴστό τοῦ ἔργου. Καὶ ὅπως ἡ φιλολογία παρέχει στὴν κριτικὴ τὰ δεδομένα ποὺ ὀρίζουν τὶς ἀξιολογήσεις τῆς, ἔτσι ἡ κριτικὴ παρέχει στὴ φιλολογία τὴν ὀξύτητα καὶ τὴν πνοὴ ποὺ τῆς ἐπιτρέπουν νὰ κάνει τὶς ἐπιτυχεστερες ἐπιλογὲς καὶ ἐκτιμήσεις.

Ἀπ' ὅσα εἶπα παραπάνω γίνεται, νομίζω, φανερό ὅτι τὴν πανεπιστημιακὴ φιλολογία, ποὺ εἶναι κυρίως ἡ διδασκαλία τοῦ τρόπου ἐπικοινωνίας μὲ τὴ λογοτεχνία, τὴν ἐννοῶ ὡς διδασκαλία καὶ ἐκμάθηση τῆς διαδικασίας τῆς κριτικῆς σὲ ὅλη τῆς τὴν κλίμακα: μιὰ διαλεκτικὴ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς κριτικῆς ποὺ θὰ προβαίνει σὲ αἰσθητικὲς ἐκτιμήσεις τῶν ἔργων· τὴν ἐννοῶ ὡς μιὰ πραγματιστικὴ κριτικὴ προσέγγιση, ποὺ θ' ἀποβλέπει στὴν ἀντικειμενικότητα χωρὶς νὰ παραβλέπει τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ ποὺ

θὰ εἶναι ἀνοιχτὴ σὲ κάθε εἶδους ἐξωτερικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει στὴ μελέτη τοῦ πεδίου τῆς ἔρευνάς της, πού εἶναι πάντα ἓνα πεδίο λογοτεχνικό· ἓναν τρόπο προσέγγισης πού θὰ βλέπει τὸ ἔργο ὡς ἓνα πεδίο ἐρμηνειῶν, οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ εἶναι περισσότερες ἀπὸ μία, ὅχι ὅμως ἀπεριόριστες, γιατί θὰ ἐλέγχονται πάντοτε ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ κειμένου. Ἐννοεῖται πὺς πρόκειται γιὰ ἓναν τρόπο προσέγγισης πού θὰ μπορεῖ νὰ προχωρεῖ σὲ ἀξιολογήσεις, γιατί θὰ ἔχει προηγουμένως δημιουργήσει μιὰ κριτικὴ ἀτμόσφαιρα, ἓνα περιβάλλον πού θὰ εἶναι ὁ χώρος τῆς συνάντησης τῶν ἀναγνωστῶν μὲ τὰ ἔργα ἀλλὰ καὶ τῶν ἔργων μεταξὺ τους· ἓνας χώρος πού θ' ἀναδεικνύει ἓνα πλέγμα σχέσεων, μέσα στὸν ὁποῖο θὰ μπορούμε νὰ ἐπικοινωνοῦμε καλύτερα μὲ τὰ ἔργα, νὰ βλέπουμε καθαρότερα ὅχι μόνο τίς ὁμοιότητες καὶ τίς ἀντιθέσεις τους ἀλλὰ καὶ τίς ἀδυναμίες καὶ τίς ἀρετές τους.

Γιὰ νὰ συνοψίσω: ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἀποτελεῖ μέρος αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε ἀνθρώπινη καλλιέργεια, ἡ ὁποία εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα σύνολο διαπιστώσεων καὶ τεχνικῶν ἀναφορῶν. Εἶναι κυρίως ἡ καλλιέργεια τῆς εὐαισθησίας, μιὰ λεπτὴ ἀνταπόκριση πρὸς τὰ πράγματα, ἓνας βαθὺς τρόπος νὰ βλέπουμε τὸν κόσμο, πού μπορεῖ νὰ γίνει λυτρωτικός. Ἡ ἀνθρώπινη καλλιέργεια δὲν

εἶναι τόσο θέμα θεωρητικῶν γνώσεων, ὅσο συμμετοχῆς. Καὶ ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ δὲν εἶναι ἡ διατύπωση γενικῶν ἀρχῶν, στίς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ ὑποτάσσει κανεῖς τὴν προσωπικὴ του ἀποψη γιὰ ἓνα ἔργο, ὅπως δὲν εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἀληθινῆς ἐρμηνείας τοῦ ἔργου. Εἶναι νὰ μᾶς πεῖ γιατί ἔχει σημασία γιὰ μᾶς ἓνα ἔργο, νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ κατανοήσουμε τὴ φύση τῆς σχέσης μας μὲ τὸ ἔργο, καθὼς καὶ τὴ σχετικότητα τῆς κρίσης μας γι' αὐτό.